

Consecințele benefice și malefice ale ipocriziei Ecaterina Morar

Am pleca, în această comunicare a noastră, de la *o judecată a H. Arendt pe care am considera-o, totuși, optimistă: există întotdeauna o limită dincolo de care minciuna devine contraproductivă*. Această afirmație stenică avea ca punct de plecare universul ipocriziei banale și a celei criminale din timpul regimului nazist din anii '30-'40. Există însă mult mai multe argumente de natură antropologică, sociologică pentru a arăta că distribuirea beneficiilor și a consecințelor malefice ale minciunii implică o multitudine de niveluri. În primul rând devine tot mai pregnantă și plină de miez străvechea formulă a lui Aristotel: din fals rezultă orice. Prin urmare, deformarea, eroarea, minciuna, înșelarea, demascarea sunt toate fenomene care nu sunt transparente în societate și care nu apar pentru oameni ca fiind ceea ce sunt. Se acceptă tot mai mult ipoteza conform căreia – pentru buna funcționare a vieții sociale și politice – „uneori este de datoria noastră să nu mărturisim adevărul”¹ pentru că, în fond, după cum susține Eck, „o societate în care s-ar dezvălui întregul adevăr, ar semăna mai degrabă cu un infern decât cu un paradis”². Oricum, ideea că ființele umane sunt, prin structura lor, incapabile să supraviețuiască într-un regim de adevăr absolut, idee lansată de Edmond Burke atunci când acesta a analizat efectele Revoluției Franceze de la 1789, asupra majorității celor ce au crezut în „iluziile plăcute”³, nu trebuie să fie interpretată doar ca o slăbiciune majoră a condiției umane, ci și drept o formă de *accepta înțelept* că oamenii au, în același timp, nevoie și de adevăr, dar au nevoie și de mecanisme psihologice prin care să suporte mai ușor anumite fapte brute, uneori neplăcute sau dureroase. În orice caz, societatea actuală, după cum constată H. Arendt și, cu ea, majoritatea sociologilor și antropologilor, a creat „nevoia de autoamăgire la nivel global”⁴. În ceea ce privește efectele detectării și ale nedetectării acestui fapt, suntem de accord cu I. A. Barnes, care afirmă că efectele diferă în funcție de *domeniul* în care apare minciuna, după cum în același mod diferă și avantajele sau dezavantajele demascării.

În lumea *politicii*, cel puțin în condițiile unei democrații pașnice, am fi înclinați să spunem că „este spre binele tuturor să fie depistate și demascate cât mai multe minciuni” (I. A. Barnes)⁵. Pe de altă parte însă, în alte domenii, avantajele și dezavantajele detectării și demarcării minciunii sunt mai greu de caracterizat. Astfel, minciunile inofensive spuse în scopuri *terapeutice* au, probabil, mai puțin efect dacă sunt detectate. S-a constatat, în aceeași ordine de idei, că unii pacienți grav bolnavi, care au însă multă voință și stăpânire de sine, preferă să știe adevărul, dar *nu* și-ar pierde neapărat încrederea în medic dacă ar afla că acesta a încercat să-l păcălească. De aceea, un păcălit slab de înger și singuratic poate fi mai fericit, dar nu și mai înțelept, dacă nu reușește să descopere minciuna spusă de cineva în care are încredere.

Minciunile, se știe de mult timp, sunt dependente și de *clasa socială* de apartenență a indivizilor. Mai ales în studiile de antropologie socială din spațiul englez și american, se constată că în clasele sociale inferioare sunt considerate ca *valori pozitive* anumite forme particulare ale „istețimii”. În cultura claselor sociale inferioare „capacitatea de a păcăli”, „de a induce în eroare”, de „a înșela”, de „a șmecheri”, de a-i învinge prin inteligență, „de a fraieri” sunt considerate adevărate calități.

Aceste aspecte amintite de Barnes le constatăm și la noi în țară. Există un respect general al clasei defavorizate pentru inteligență în sens de „istețime”, de capacitate de „a te descurca”, a

„te învârti”. Chiar dacă acest aspect este valabil pentru anumite grupuri, el nu poate fi extins asupra tuturor categoriilor defavorizate.

Din punct de vedere antropologic, este important să se arate că, cel puțin în cultura europeană, funcționează, ca regulă generală, convingerea că persoanele care au *funcții înalte* trebuie să fie mai asupru judecate când mint decât persoanele cu pregătire inferioară și cu funcții subordonate. În genere, minciunile spuse unui *prieten* sunt considerate mai grave decât cele spuse unui străin. În acest caz, explicația etologică nu face decât să întărească intuiții ale antropologiei culturale. Cercetările efectuate pe comunități închise confirmă celebra maximă: adevăr pentru prieteni și minciună pentru dușman. Transpusă în plan politic, aceasta sună astfel: adevăr pentru membrii partidului propriu și minciună pentru adversari și inamici politici (sau avantaje și concesiile pentru proprii aliați).

Relațiile de dominare și cele de subordonare, la rândul lor, predispun la nesinceritate, disimularea adevărului, duplicitate sau chiar minciună. Rousseau era convins că numai într-o societate în care toți oamenii sunt egali, sinceritatea va triumfa în mod absolut.

Adevărul este însă că funcționarea practică a relațiilor dintre oameni se desfășoară, la nivel psihologic, fizic sau mental, în condiții de inegalitate, mai degrabă, decât de egalitate. În acest sens, medicul nu este egal, în ceea ce știe despre bolnav și boală, cu pacientul; nici profesorul cu elevul; nici avocatul cu clientul etc. Pe această inegalitate de *statut* se pot broda multe neadevăruri clădite pe sentimente de superioritate sau inferioritate, pe suspiciuni, resentimente etc. În fapt, acest teritoriu este un spațiu propice al autoamăgirii și al complicității în minciună. Nietzsche spunea că minciuna cea mai des întâlnită, este cea spusă propriei persoane și că a-i minți pe alții este un fapt relativ excepțional. Cu alte cuvinte, ne vine mai ușor să-i mințim pe alții, după ce anterior ne-am mințit, ne-am convins pe noi înșine.

Întreaga psihanaliză, de altfel, a glosat destul de mult asupra ecuației autoiluzionare și minciună. Fie că este vorba de Freud sau Lacan, un adevăr este recunoscut în acest caz: omul obișnuit, din nevoi vitale, nu poate să nu se autoamăgească, și în acest fel, să nu se automintă în numele propriei sale liniști și fericiri. Chiar cura psihanalitică presupune descoperirea adevărului, ca moment important în vindecare, însă până la dezvăluirea acestuia se produce un continuu „proces de negociere cu realitatea”. Această negociere presupune acceptarea iluziei, ca iluzie și recunoașterea adevărului descoperit ca fiind un moment hotărâtor în restructurarea proiectului de viață.

Putem concluziona că, deși minciuna s-a instituționalizat, sau poate tocmai de aceea, ea are, simultan, atât efecte productive, cât și efecte neproductive.

Dintr-o perspectivă antropologică, etică și politică putem afirma că, deși în lumea postmodernă numărul minciunilor crește, cea a păcăliților naivi scade; ar fi însă „o nebunie să ne bazăm pe excesul de minciună pentru a menține un anumit nivel de scepticism în rândul publicului larg. Avem nevoie de o pluralitate de surse de informare pentru a compara fapte și păreri, chiar dacă această pluralitate ar diversifica minciunile. Diversitatea subminează puterea minciunii”.⁶ (I. A. Barnes). Omul liber⁷ este cel care acceptă diversitatea, dar știe că adevărul își are, totuși, consistența lui.

Note:

¹ Idei dezvoltate pe larg în E. Morar, *Antropologia politică, cultura și simbolistica puterii*, Ed. Universității București, 2006, p. 101.

² Ibidem.

³ Ibidem.

⁴ În continuare, cele mai multe trimiteri vor fi făcute din cartea lui I. A. Barnes, *A Pack of Lies (?)*, Cambridge University Press, 1994 (ed. românească cu titlul *Sociologia minciunii*, Ed. Institutului European, Iași, 1998).

⁵ I. A. Barnes, *ibidem*, p. 334.

⁶ I. A. Barnes, *ibidem*, p. 335.

⁷ În fapt, în politică, legitimarea minciunilor se produce prin apel la o etică utilitaristă. Orizontul ultim însă, în ordine morală, este cel al eticii deontologice kantiene, în care „omul liber” nu poate fi decât moral, iar omul moral nu minte.